

Régi magyar könyvtár III/XVIII. század 2. kötet: 1761–1800

2005-ben látott napvilágot a *Régi magyar könyvtár III/XVIII. század. Magyarországi szerzők külföldön nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai 1.* című bibliográfia. (A kötet ismertetése a 3K 2005-ös évfolyamának 12. számában olvasható.) Dörnyei Sándor és Szávuly Mária összeállítása az 1712–1760 közötti évek szerzői hungarikumainak bibliográfiai adatait tartalmazza 1823 számozott és mintegy 220 számozatlan tételben – utóbbi nyomtatványok példányból nem, csak irodalmi hivatkozásból ismertek. A tomosban az összeállítók ígérték, hogy készül a folytatás, az 1761–1800-as négy évtized kiadványait feltáró és regisztráló kiadvány.

A most közzétett opusz minden szempontból folytatása az előbbinek. A tételek számozása folyamatos, vagyis az 1824-essel kezdődik és a 3931-es számmal fejeződik be. Találhatók e részben is példányból ma már ismeretlen nyomtatványok adatai: mintegy 230, így valamivel több kiadványt vesz számba a könyvészet ezen része mint az előző. Annál is inkább érzékelhető a számszerű növekedés, mert az első kötet 49 év termését regisztrálja, a mostani viszont csupán 40 esztendő külföldön megjelent személyi hungarikumait. Ezek az adatok persze inkább csak a tendencia jelölésére szolgálhatnak, mintsem abszolút mennyiségi értékekre, hiszen – mint a kötet bevezetőjében olvashatjuk – az elmúlt két évben az első részhez képest jelentős mennyiségű új adat került elő. A tendencia azonban egyértelmű: a század második felére érezhetően megnőtt a napvilágot látott nyomtatványok száma. A jelen tomos szerkezeti felépítése – betűrendes elrendezése – értelemszerűen megegyezik a két évvel ezelőttivel, és gyakorlatilag ugyanaz a gyűjtőköre is; mindössze az impresszum nélkül megjelent közigazgatási nyomtatványokat mellőzték az összeállítók: ezeket immár levéltári jellegű kiadványoknak tekintették. Az azonos szerkezet és az alapvetően azonos gyűjtőkör azonban változó tartalmú és jellegű kiadványtermésről ad számot a mai kutatóknak, használóknak.

Egy megbízható bibliográfia – számtalanszor leírt, csaknem közhellyé koptatott megállapítás – főleg a történeti vonatkozású diszciplínákban a forrásanyag felkutatásával, rendelkezésre bocsátásával szervesen kapcsolódik a tudományos vizsgálódáshoz, kiemelkedő darabjaiban pedig maga is tudományos értékű és jelentőségű alkotás. Ez a tétel maradéktalanul érvényes a most tárgyalt műre is; a kötet egyik összeállítója a 80. születésnapját 2006-ban ünneplő Dörnyei Sándor könyv-, orvos-, művelődéstörténeti és bibliográfiai életművével személyében is jól reprezentálja szaktudomány és bibliográfia szerves, lényegi összetartozását.* A jelen kötettel tel-

* Dörnyei Sándor gazdag szakirodalmi munkásságának könyvészetét szerzőtársa, Szávuly Mária állította össze; megjelent a Borda Antikvárium kiadásában 2006-ban napvilágot látott kötetben: *Peregrinálók. Negyvenhárom magyarországi és erdélyi orvostanhallgató életrajza 1683–1783*. Szerkesztette és a szövegeket válogatta Dörnyei Sándor. Fordította, a magyarázatokat és az előszót írta Magyar László András.

jessé vált vállalkozás nélkülözhetetlen forrása lesz a hazai értelmiség erudíciója pontosabb megismerésének és a magyarországi szellemi élet, vagy legalább egyes kiemelkedő képviselői külhoni recepcióját vizsgáló kutatásoknak.

Az 1712–1760 közötti évtizedek termését regisztráló résszel szemben jól érzékelhetők a számba vett kötetek bizonyos tartalmi és formai változásai, amelyeknek alapvető oka természetesen a felvilágosodás nagy kulturális és tudományos paradigmaváltása volt, ugyanakkor bizonyos jelenségek és összefüggések értelmezése további elmélyült kutatásokat igényel. E mostani ismertetésben csupán néhány kérdéskör rövid említésére vállalkozhatunk annak szemléltetésére, hogy milyen átrendeződések következtek be a XVIII. század második felében a hazai tudományosságban, illetve az azt tükröző és megjelenítő könyvkultúrában.

Az egyik a nyelvi kérdés. Az 1712–1760 közötti évek termését regisztráló kötetben a nyomtatványok mintegy 80 százalékanak (1481 kötetnek) latin a nyelve, a különböző nemzeti nyelveken írottak közül 252 németül jelent meg és a maradékon tíz nyelv osztozott. A latin háttérbe szorulását jól érzékeltetik a következő négy évtized adatai. Ugyan még többséget alkotnak a klasszikus nyelvűek (mintegy 1100 a számuk), de a németül publikált műveké (950) már erősen megközelíti ezt; a fennmaradó 280 mű pedig további élő nyelveken látott napvilágot – vagyis a nemzeti nyelveken közreadott nyomtatványok együttes mennyisége (1230) immár meghaladja a latinokét.

Bekövetkezett a nyomtatási helyek átrendeződése is. Az előző tomusban a megjelenési helyek élmezőnye a következő: *Bécs* (355 nyomtatvány), *Wittenberg* (174), *Halle* (138), *Jéna* (126) *Göttingen* (73), *Lipcse* (62), *Franeker* (58), *Frankfurt am Oder* (53), *Utrecht* (53), *Graz* (44). Az 1761–1800 közötti négy évtizedben az eső tíz hely sorrendje: *Bécs* (1106), *Lipcse* (134), *Berlin* (56), *Zágráb* (53), *Velence* (50), *Graz* (49), *Jéna* (45), *Rinteln* (40), *Prága* (36) *Augsburg* (28). A német nyelvterület és főleg *Bécs* jelentősége vitathatatlan és már-már nyomaszító; a császárváros kulturális szerepe ezekben az évtizedekben még jobban érzékelhető: immár csaknem a fele a magyar szerzők nem magyarul megjelenő műveinek ottani nyomdakból került ki. Hogy Bécsnek különleges szerepe volt a magyar művelődéstörténetben, az közismert és az is, hogy ennek alapvető oka a történelemben, a közös uralkodóban keresendő. Nem ennyire magától értetődő azonban a német egyetemi városok háttérbe szorulása, legalábbis a szerzői hungarikumok nyomdahelyeként.

A hazai protestáns ifjak külhoni peregrinációjának legfontosabb helyszínei *Wittenberg*, *Halle*, *Jéna*, *Lipcse* és *Göttingen* voltak. Különösen *Göttingen* szerepe nőtt meg a század második felében. Az 1734-ben alapított *Georgia Augusta* vált a legkorszerűbb eszmék közvetítőjévé hazánk számára; a *Hannover*ben létesített intézmény szoros kapcsolatban volt az angol egyetemekkel, a kortársak úgy tekintettek az univerzitásra, mint az angol tudományosság hídfőállítására a kontinensen. *Göttingen*ben 1765-ig még csak 42 magyar diák tanult és 73 mű jelent meg (igaz, ezek túlnyomó többségét az egyetem magyarországi születésű professzora, *Johann Andreas Segner* publikálta). 1767–1808 között immár 285 magyarországi peregrinus íratkozott be az egyetemre, és ekkoriban vált a hazai értelmiség egyik legfontosabb tanulmányi helyévé – mégis, mindössze 23 szerzői hungarikum látott napvilágot a városban.

A modern szaktudományosság kialakulásának kezdeteit jelzi, hogy a bibliográfiában legtöbb tétellel szereplő szerzők többsége ezen diszciplínákat művelve kor-

szerű szemléletű és a kor színvonalán álló könyveket publikált. *Joseph Jakob Plenck* (1735–1807) orvos hosszú ideig a nagyszombati egyetem professzora volt, 1797-ben magyar nemességet kapott tudományos érdemei elismeréseként, és az orvostudomány számos ágát eredményesen művelte. Alapvető könyveit több nyelvre lefordították és sok egyetemen tankönyvként használták. 94 kötetének adatai találhatóak meg a bibliográfiában. Őt követi a kiadványszámokat tekintve *Hell Miksa* (1720–1792) 69 tétellel. A jezsuita természettudós nevét a nagyvilág elsősorban csillagászként ismeri, évtizedekig szerkesztette Bécsben az *Ephemerides astronomicae ad meridianum Vindobonensem* című kiadványt egyéb tudományos munkái mellett. 46-46 művel szerepel a bibliográfiában a matematikus *Makó Pál* (1724–1793) és a Lipcsében élő *Bél Károly András* történész (1717–1782), *Bél Mátyás* fia. Nem folytatjuk tovább a tallózást, ez a rövid áttekintés is jelzi, hogy elsősorban azok a hazai szerzők voltak jelen az európai tudományos életben, akik az önállóvá váló szaktudományokat korszerű szemlélettel művelték, a korábbi kulturális értékrend képviselői fokozatosan kiszorultak a könyvkiadásból. *Hevenesi Gábor* (1656–1715), a sokoldalú, de elsősorban mégis csak egyházi író művei a könyvészet első kötetében 132 tétellel szerepelnek – most már csak 12 alkalommal jelentek meg különféle helyeken a barokk lelkiséget tükröző, korábban hallatlanul népszerű írásai. Mai érelemben vett bestseller szerzőjének talán egyedül *Benyovszky Móric* (1741–1786) grófot lehet tekinteni: halála után megjelenő emlékiratai 1790 és 1797 között 14 kiadásban láttak napvilágot angolul, franciául, hollandul, lengyelül, németül és svédül.

A XVIII. század a könyvgyűjtés, a könyvkultúra fellendülésének jeles korszaka is volt, számos könyvtár állományáról nyomtatott katalógus jelent meg. A sokszor különban letelepedő magyarországi professzorok nem ritkán tekintélyes magánkönyvtár tulajdonosai voltak, nem egyről jegyzék is napvilágot látott; igaz, részben azért, mert haláluk után örökösök árverésen értékesítették. Az ásványtannal, bányaműveléssel foglalkozó *Ignaz Born* (1742–1791) mellett például *Bél Károly András* tékája is „kótyavetyére” került; könyvtárában apja kötetei is helyet kaptak. És a könyvek (valamint a fényes nemzeti múlt) iránti érdeklődés megerősödését jelzi, hogy ekkoriban jelent meg a tudomásom szerinti első magyarországi nyomtatott önálló könyvtártörténet: *Xystus Schier* (1728–1772) Ágoston-rendi történetíró (és rendi könyvtáros) tollával 1766-ban íródott a *Dissertatio de regiae Budensis bibliothecae Mathia Corvini ortu, lapsu, interitu et reliquiis*. A kis kötet sikerét mi sem jelzi jobban, mint az, hogy a szerző halála után, 1799-ben újra kiadták.

A most megjelent második kötettel teljessé vált *Régi magyar könyvtár III/XVIII.* alapvető forrása – a fenti szemelgetések talán meggyőződen bizonyítják –, valóságos enciklopédiája és nélkülözhetetlen adattára a XVIII. századi magyar művelődés egyik fontos szektorának. Nagy jelentőségű összeállítással gazdagodott szakirodalmunk.

(Régi magyar könyvtár III/XVIII. század. Magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai 2. kötet: 1761–1800. Összeállította Dörnyei Sándor és Szávuily Mária. Bp., 2007, Országos Széchényi Könyvtár. 390 p.)

Pogány György

A cívis szellem nyomtatott hírnökei

Bényei Miklós helytörténeti kutatóként és könyvtárosként, sőt egyetemi oktatóként több, mint negyven éve foglalkozik a debreceni könyvkiadás és időszakai sajtó múltjával. Tanulmánykötete két nagy fejezetben összegezi témáját: a *Könyvkiadás* és a *Lapkiadás* fejezetcímek alatt. Közülük az elsőt 75 lap terjedelemben, a másikat bővebben, 190 lapon tárgyalja.

Közel négyszázötven esztendő a könyvnyomtatás Debrecenben, ezáltal az itteni a mai Magyarország legrégebbi, folyamatosan működő nyomdája, mert ezen kívül egyetlen egy sincs, amelynek alapítása a XVI. századra nyúlna vissza. Debrecen tehát a magyar könyvkultúra, nyomdatörténet és a hazai időszaki sajtó fejlődésében hosszú ideje különleges és fontos szerepet játszik.

A szerző kötetében tanulmányok, esszék, újságcikkek, könyvismertetések találhatók, amelyek ugyan korántsem reprezentálják Bényei Miklós teljes munkásságát, de arról fogalmat adnak, hogy a könyvkultúra milyen változatos területeivel foglalkozik.

Mint ahogy jó néhány helyen olvasható, a szerző közel négy évtizedet átfogó publikációs munkássága során számos alkalommal szót ejtett a helyi könyv- és sajtótörténet átfogó szintézisének hiányáról és szükségességéről. A mostani összeállítás, a gyakorta vázlatos és mozaikszerű megközelítés, áttekintés – reményei szerint – talán arra is ösztönözhet, hogy a két szintézis munkálatai végre elinduljanak és felgyorsuljanak. Érthető a szerző sürgetése az újabb kori könyv- és sajtótörténet szintézisének mielőbbi összeállítása ügyében. Debrecen korai nyomdatörténete azonban irigylésre méltó módon feltárt, hiszen Csűrös Ferenc után Benda Kálmán és Irinyi Károly monográfiája készült el, különleges forráscsoportot tártak fel a nyomdászéletmód-kutatások, és valóban helyi, egyedi vonásokkal szolgált a debreceni rézmetsző diákokról szóló kötet.

Debrecenben a nyomdászat, és ezzel együtt a könyvkiadás a reformáció szülötte volt. A *Könyvkiadás* nagyobb fejezetén belül egy rész a „Híres és érdekes debreceni könyvek” alcímmel gyűjti össze a szerző 15 népszerű írását, amelyek a Hajdú-Bihari Napló 1993–1996. évi számaiban jelentek meg. A híres és érdekes debreceni könyvek közül – időrendben az első (ez a cikk címe is), Melius Péter *Szent Pál-magyarázata* 1561-ből. Sokáig valóban ezt tekinthettük az első debreceni nyomtatványnak, abban a hitben, hogy ez került ki elsőként Huszár Gál debreceni sajtója alól. Azóta ezt az első helyet az Óváron megkezdett (Kassán folytatott) és 1561-ben Debrecenben befejezett Huszár Gál *Énekeskönyve* foglalja el. Ahogy Bényei Miklós írja: „Huszár Gál magyar betűkészlete tehát jó időben és jó helyre érkezett.”

Itt kerül sor olyan jellegzetes korai debreceni nyomtatványokra, mint a bibliafordításáról híres Komáromi Csipkés György *Pestis pestise* című könyve, amely az 1661-es debreceni pestisjárvány idején a templomban és a temetőben elmondott prédikációkat foglalja magában. Ez is és a következő is Karancsi György munkája,

ő nem éppen szép nyomtatványairól volt híres, de mindenképpen kortörténeti érdekesség, akárcsak Barta Boldizsár helybeli szücsmester történeti krónikája 1666-ból. A nem hivatásos tollforgató Barta Boldizsár ugyanis elvállalta Dobózi István főbíró megbízatását, hogy vesse papírra Debrecen előző száz esztendejének krónikáját. Saját szavaival írja Debrecenről, milyen csodálatos, hogy „*ez mezőbenn épült, erős kerítés nélkül való, csak engedelmességhez ragaszkodó*” város így meg tudott maradni. Debrecen városát a század végétől kiterjedt privilégiumok védtek, mert 1693-ban megkapta a szabad királyi város rangot.

A XIX. századdal és azon belül is a reformkorral foglalkozó cikkek száma tizenhat. Míg az előző, a könyvkiadással foglalkozó fejezetben szereplő hírlapcikk, esszék közül a dolog természeténél fogva egyik sincs jegyzetelve, ezzel szemben sok forrásra való utalás és elsődleges forrásfeldolgozás található a sajtótörténeti részben, a *Lapkiadás* című nagyobb fejezetben. Elsősorban tehát a XIX. és XX. századi témákról szóló tanulmányok alapulnak levéltári forrásokon, érthetően, hiszen Debrecen korábbi nyomda- és kiadástörténeti vonatkozású forrásait már az elődök kiaknázták. A közelmúlt könyvkiadását elemző írások közül újdonságokat tartalmaz a „Debreceni Bibliofil Műhely”, amely Varga Gábor 1992-es kezdeményezéséről szól. Ebből a kevés publicitást kapott szép könyvsorozatból az Országos Széchényi Könyvtár katalógusa 21 kötetet tart számon.

Ugyancsak a sajtótörténeti részben találni a *Debrecen–Nagyvárad*i *Értesítő*-nek, az első debreceni időszaki sajtóterméknek a bemutatását, amely átvészelte a forradalmat és szabadságharcot, sőt az utána következő évtizedeket is, és 1843-tól 1902-ig tartó életével országosan is a leghosszabb életű sajtótermékek közé tartozik. Még azzal is kitűnik, hogy két város tartotta fenn békés egyetértésben a szemlátomást sikeres lapot. Némi szembenállásra akkor került sor, amikor a Pest-től Szolnokig épülő vasútvonal továbbfejlesztésének kérdése merült fel, vagyis az a kérdés, hogy a vasutat Debrecen vagy Nagyvárad felé vezessék-e tovább? A lap egyaránt helyet adott mindkét vélemény szószólóinak. A történetnek egyébként jó a vége, a megoldás mindkét város megalégedésére szolgált. Ezt a polémia, és általában a sajtó és vasút kapcsolatát az *Adalékok a vasút és a debreceni sajtó kapcsolatának történetéhez* című hosszabb lélegzetű, gondosan jegyzetelt, és az *Értesítő* korabeli számaiból merítő tanulmányban olvashatjuk, amely rendhagyó témájával a legérdekesebbek közé tartozik.

A kötet legvégén módszertani útmutatóul szolgáló tanulmányt olvashatunk a helyi sajtó történeti kutatásának néhány kérdéséről. A kötetet névmutató és címmutató zárja, ez utóbbi különösen hasznos, mert megtalálhatók benne mindazok a könyv- és lapcímek, amelyekről a tanulmányok főszövegében szó esik. A számos adatot tartalmazó válogatás minden bizonnyal hozzásegít a cívisváros (kultur)történetének, közelebbről elmúlt két évszázadának alaposabb megismeréséhez.

(Bényei Miklós: A cívis szellem nyomtatott hírnökei. Írások a debreceni könyv- és lapkiadás történetéről. Debrecen, 2007. 266 p.)

V. Ecsedy Judit

RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR

III/XVIII. század

MAGYARORSZÁGI SZERZŐK KÜLFÖLDÖN,
NEM MAGYAR NYELVEN MEGJELENT NYOMTATVÁNYAI

2. kötet: 1761–1800

ALTE UNGARISCHE BIBLIOTHEK

III/XVIII. Jahrhundert

IM AUSLAND ERSCHIENENE,
FREMDSPRACHIGE WERKE UNGARLÄNDISCHER AUTOREN

Band 2: 1761–1800

Összeállította
DÖRNYEI SÁNDOR és SZÁVULY MÁRIA

BIBLIOTHECA NATIONALIS HUNGARICAE

Országos Széchényi Könyvtár
Budapest, 2007

